

KOMMENTTI VERBIN JA SUBSTANTIIVIN UNIVERSAALISUUTEEN

En puutu väittelyyn, jota Virittäjässä ovat käyneet professorit Jouko Lindstedt (2/98) ja Esa Itkonen (3/98) Itkosen teoksesta *Maailman kielten erilaisuus ja samuus* (1997), mutta kommentoin Itkosen kirjassaan sekä hänen ja Lindstedtin keskustelussaan käsittelemää kysymystä siitä, onko verbin ja substantiivin eronteko maailman kielissä absoluuttinen eli poikkeukseton universaali.

Mainitussa teoksessaan Itkonen sanoo, että näin on. Laadin Itkosen teoksesta itsen arvostelun (1997), jossa kirjoitin (s. 50): »Tämä pitäne paikkansa, joskaan kaikki Itkosen argumentit asian puolesta (s. 135–138) eivät minusta osu kohdalleen». Tila ei sallinut minun selittää, mikä Itkosen argumenteissa ei osunut kohdalleen, mutta kysymys on minusta siksi mielenkiintoinen, että sitä kannattaa käsitellä.

Itkonen on sittemmin itse ehtinyt tarkistaa kantaansa saatuaan eräistä kielistä uutta tietoa (1998: 33), mutta siihen hänen argumenttiinsa, jonka nyt otan esiin, tämä ei vaikuta. Aiemmassa kirjassaan (siis Itkonen 1997) hän kirjoittaa sivulla 138:

Lopuksi voidaan kysyä, millainen olisi kieli, joka kumoaisi aidosti 'substantiivi vs. verbi' -distinktion. Sellaisessa kielessä seuraavanlainen vaihdannaisuus pätsisi kautta linjan:

(183) mies juoksee = juoksu miehii

Tällaisessa kielessä säilyisi substantiivin ja verbin välillä muodollinen ero, mutta ei mitään leksikaalista eroa. Substantiivin ja verbin ero ei olisi siis perusteltu ontologisesti vaan ainoastaan 'diskurssipragmaattisesti': substantiivi (ja subjekti) olisi se, mikä kulloinkin valitaan puheenaiheeksi. Hopper &

Thompson (1985) ovat halunneet perustella sanaluokkajakoa juuri tällaisin 'diskurssipragmaattisin näkökohdin'. Heidän teesinsä pätee sellaisesta kielestä, jota (183) edustaa. Yhtään tällaista kieltä ei kuitenkaan ole olemassa. Todellisuudessa sanaluokkajaon perusta on ontologinen, ja tämän Hopper & Thompsonkin (1985) de facto myöntävät, sillä yksityiskohtaisessa argumentoinnissaan he turvautuvat — vastoin omaa teesiään — vain ontologisiin distinktioihin.

Olipa verbin ja substantiivin distinktio universaalinen tai ei, tällä perusteella sitä ei kuitenkaan voi vahvistaa. Yhtä hyvinhän voisi todistella, että adjektiivien sanaluokan täytyy olla universaali, sillä kielessä, josta se puuttuisi, pitäisi vastaavasti »päteä kautta linjan», että mistä hyvänsä olioiden ja ominaisuuksien yhdelmistä voisi sanoa yhtä lailla *punainen ruusu* kuin *ruusuinen puna*.

Näinhän ei tietenkään ole, mutta adjektiivien luokka ei silti ole universaali, kuten Itkonen heti seuraavaksi tietää kertoa (mts. 138–139): on kieliä, joissa olioiden laatu ilmaistaan joko verbeillä tai substantiiveilla, adjektiivit siis eivät ole itsenäinen luokka. Itkonen mainitsee edellisen kaltaisista kielistä esimerkikseen kiinan, jälkimmäisistä ketšuan (Itkosella »ketsua«).

Selvää silti on, että ontologinen ero olion ja ominaisuuden välillä on yhtä universaalinen kuin olion ja toiminnan välillä. Olisi kovin haettava olettaa, että siinä missä suomalainen näkee olion 'ruusu', jolla on ominaisuus 'punainen', kiinalainen näkisi 'punaisemista' suorittavan 'ruusun', ketšuintiaani taas kaksi oliota, 'ruusun' ja siihen liittyvän 'punan'. Ei Itkonen tällaista väitäkään (sen sijaan hämmästyn, jos joku

vulgaariwhorfilainen filosofi tai kulttuuri-antropologi ei ole jossakin tällaista väittänyt), mutta substantiivin ja verbin eroa tekemättömältä kieleltä hän näkyy edellyttävän tällaista ontologiaa.

Mutta eiväthän mitkä hyvänsä substantiivit ole rajattomasti yhdistettävissä mihin hyvänsä verbeihin niissäkään kielissä (siis melkein kaikissa), joissa tämä ero selvästi on olemassa — sanavartaloiden merkitykset asettavat rajoituksia. Syytä siihen, miksi ei (kuten luulen) löydy kieltä, jossa voisi sanoa *juoksu miehee* — näin se kai pikemmin suomeksi kuuluisi — on käsittääkseni etsittävä ennemmin siitä, että siinä missä on päivänselvää, miten 'mies juoksee', on huomattavasti vaikeampi hahmottaa, millaista toimintaa olisi 'mieheminen' sellaisen olion suorittamana kuin 'juoksu'.

Tästä ei vielä seuraa, ettei jokin muu olio, semanttisista syistä oliota 'juoksu' mielekkäämmin, voisi 'suorittaa miehemistä'. *Poika miehee* voisi tarkoittaa 'poika kasvaa mieheksi, aikuistuu' tai että hän 'esittää miestä, isottelee'; *nainen miehee* olisi esimerkiksi 'nainen menee miehelle, naimisiin' tai sitten 'käyttäytyy miesmäisesti'; vastaavasti *mies metsää* tarkoittaisi 'mies menee metsälle, metsästämään', 'mies asuu metsässä' tai jotain muuta — mikä mielekäs semanttinen yhteys kielessä sitten nähdäänkin 'miehen' ja 'metsän' välillä.

Oletetaan nyt kieli, jossa periaatteessa minkä hyvänsä sisältösanan vartalo voisi esiintyä yhtä hyvin substantiivina kuin verbinä, ei silti rajattoman vaihdannaisesti (siten kuin Itkonen esimerkissään kuvaa) vaan minun kuvaamallani tavalla täyttäen kombinaation semanttisen mielekkyyden ehdot — millaiset ne sitten kyseisessä kielessä lienevätkin. Käsittääkseni tällainen kieli ei olisi olemuksellisesti toimintakyvytön. Tästä ei seuraa, että sellaisia on todella olemassakin — sen voi ratkaista vain empiiri-

nen tutkimus.

Edellä sanomassani piilee kuitenkin ansa, jota ilmeisesti Itkonenkaan ei asiaa itse käsitellessään ole huomannut. Hän tosin kirjoittaa (ks. 1997: 138): »Tällaisessa kielessä säilyisi substantiivin ja verbin välillä muodollinen ero, mutta ei mitään leksikaalista eroa»; mutta ilmeisesti hän ei ole loppuun saakka pohtinut, mitä tämä merkitsee. Jos kielessä on erikseen olemassa substantiivien ja verbien päätteistöt, niin vaikka verbin ja substantiivin ero puuttuisi sanavartaloiden tasolla, kieliopillisina kategorioina ne olisivat yhtä erilliset kuin muisakin maailman kielissä.

Vaikka siis olisi olemassa kieli, jossa voitaisiin sanoa *poika miehee, mies metsää, talossa asukkaa ~ ei asuka* 'talossa on ~ ei ole asukkaita' tms., olisi kuitenkin täysin selvää, kumpi jäsenistä on kumpi: sijamuotoinen sana on tietenkin substantiivi ja persoonamuotoinen on verbi kyseisissä lauseissa. (Näin olisi, vaikka toimintaa koodaavaan vartaloon voisikin liittyä yhtä lailla myös sijapäätte ilman nominaalistavia infinitiivin, partisii-pin tms. tunnuksia, niin kuin tällaisesta kielestä varmaan sopisi odottaa.) Vaikka tämän kielen joka ainoa sisältösana voisi saada yhtä hyvin substantiivin kuin verbin päätteet (kunhan tulos on semanttisesti mielekäs), päätteet kuitenkin selkeästi olisivat jommankumman — Jaakobin ääni ja Esaun kädet.

Tämä seikka myös viimeistään kumoaisi vanhan oletuksen, että nootkassa, kwa-kiutlissa ja muissa wakašalaisissa kielissä tätä eroa ei olisi — ellei tätä jo (ilmeisesti?) olisi kumottu muutenkin (Itkonen 1997: 137). Tämä myös kumoaa sen, että irokeesikieli cayuga ei tätä eroa tekisi (Itkonen 1998 mp.); en tarkoita, etteivät sen verbi- ja substantiivipäätteiden kombinaatio-ominaisuudet olisi asian kannalta mielenkiintoisia.

Näyttääkin siis siltä, että verbin ja sub-

stantiivin distinktio voi todella aidosti kumoutua vain joko isoivassa kielessä (jossa ei taivutusta ole) tai kielessä, jonka päätteet (tai etuliitteet — onhan prefiksikieliäkin) eivät jakaudu verbaalisiin ja nominaalisiin, siis ennen kaikkea persoona- ja sijamorfemeihin. Jälkimmäisen kaltaista kieltä minunkin on vähän vaikea kuvitella. Odotan silti kiinnostuneena, löytääkö joku jostakin sellaisia, ja mihin tehtäviin päätteitä tai etuliitteitä silloin käytetään. On sen sijaan ymmärrettävää, että verbin ja substantiivin eroa tekemättömiksi kieliksi on viime aikoina esitetty juuri isoiviin kielisiin kuuluvaa tongaa ja eräitä muita polysynialaiskieliä. Vasta lähempi tutkimus voinee ratkaista, miten lopulta on niiden laita, ja yleensäkin vain empiiriset tulokset

voivat vahvistaa, onko pääsanaluokkien ero universaali. ■

JAAKKO ANHAVA

Mannerheimintie 39 A 12, 00500 Helsinki

LÄHTEET

- ANHAVA, JAAKKO 1997: Kielet vai kieli? – Tieteessä tapahtuu 5/97 s. 50–51.
- ITKONEN, ESA 1997: Maailman kielten erillaisuus ja samuus. Gaudeamus, Helsinki.
- 1998: Kirjoituksia kielitieteestä, filosiasta, historiasta ja politiikasta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

SUOMEN ALKUPERÄ

Virittäjän edellisissä numeroissa Jorma Koivulehto (1998a) ja Petri Kallio (1998b) ovat jatkaneet Koivulehdon (1993) *Suomen* nimestä käynnistämää keskustelua (edellisten lisäksi keskusteluun ovat osallistuneet Wiik 1996, Grünthal 1997, Koivulehto 1997 ja Carpelan 1998). Kommentoin seuraavassa vuorostani Koivulehdon ja Kallion ajatuksia.¹

1. Koska itämerensuomalaisten kielten kirjalliset muistomerkit ovat indoeurooppalaisiin kieliin verrattuna hyvin nuoria, kieli-kontaktien suhteuttaminen arkeologisiin ajoituksiin on yksi harvoja mahdollisuuksia yhdistää kielen kehitys aikaan myös itämerensuomen puhuma-alueella. Sanastokerrostumien yhdistäminen arkeologisiin kulttuureihin tarjoaa haasteen jonkin sanas-

ton osa-alueen lainautumisen tarkemmalle kronologialle. Myös keskustelua *Suomen* alkuperästä on leimannut halu rinnastaa nimen kielelliset esivaiheet tiettyihin arkeologisiin aikakausiin.

Yhden ainoan sanan etymologiaa ei silti kannata liiaksi tukea arkeologiaan, etteivät tieteensaisäiset kriteerit unohtuisi. Pohdinkin seuraavassa *Suomen* alkuperän kielitieteellistä puolta ja suhteellista kronologiaa. En siten ota kantaa siihen, kuinka kielitieteellinen argumentaatio on sovitettavissa arkeologiaan, vaan pyrin selkeyttämään *Suomen* nimestä käytävää keskustelua kielellisin kriteerein. En myöskään katso, että olisi aihetta tehdä etymologioiden perusteella laajempia yhteiskuntajärjestelmään ulottuvia päätelmiä siitä, kuka oli »ylimys», kuka »alamainen». Tunnetaan toki paljon

¹Kiitän Johanna Laaksoa, Anneli Sarhimaata ja Petri Kalliota saamistani kommentteista.